

Holzbachová, Ivana

[Berlin, Isaiah. Čtyři eseje o svobodě]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
2001, vol. 50, iss. B48, pp. 168-170

ISBN 80-210-2622-7

ISSN 0231-7664

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106392>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

že na rozdíl od situace v přírodních vědách, nepracuje společenská věda se zákony v „tvrdé“ formě. Domnívá se, že „kauzální vysvětlení vychází z pravidelnosti odvozených z činnosti aktéra a poskytuje základ a východisko funkcionálního i strukturalistického vysvětlení“ (s. 78).

Její zájem se přesunuje především k problematice interpretace ve společenskovědním poznání, k níž uvádí řadu příkladů různých postupů zejména v angloamerické, ale i francouzské literatuře. Odmítá představu nesouměřitelnosti kultur a s ní související absolutní relativizaci interpretací. Domnívá se, že existují alespoň nějaké univerzální charakteristiky některých sociálních praktik, které nalézáme ve všech kulturách, a že je z nich možno vycházet při deskripci a interpretaci.

V závěru třetí části vyslovuje Sedová přesvědčení, že jednota sociálních věd je především jednotou předmětu, jímž je sociální jednání a jeho původce, než jednotou metody. Žádná společenská věda není možná bez proniknutí do světa soukromých a veřejných představ. V tomto smyslu jsou sociální vědy nutně hermeneutické. Ale tento přístup je na druhé straně nedostatečný. Dostaneme-li se do oblasti nezamýšlených důsledků nebo do té oblasti sociálního poznání, kde se můžeme opírat o analýzu vnějších materiálních podmínek, účelové racionality atd., musíme používat jiné způsoby osvětlení. Rozdíl mezi kauzálními modely vysvětlení lidské činnosti a interpretativismem tedy podle Sedové spočívá hlavně v pojetí aktéra činnosti, v tom, zda jej chápeme jako bytost racionálně sledující vlastní zájem, nebo jako bytost, která je kulturně determinovaná a vymezená sebepochopením. Spor o to, který typ metod se má v sociálních vědách uplatnit, tedy nelze jednoznačně rozhodnout ve prospěch jedné nebo druhé strany. Sedová se přiklání spíše ke kompromisu: rozhodnutí o metodě závisí především na specifičnosti problému a výzkumného programu badatele.

Kniha Sedové je bezesporu velmi zajímavým příspěvkem k problematice filozofie vědy a v ní k otázkám týkajícím se vztahu přírodních a sociálních věd a společenskovědního poznání zvláště. Jisté omezení však spatřuji v tom, v čem Sedová pravděpodobně vidí jeden z jejich kladů, tj. v přílišném zdůraznění člověka a jeho jednání jako základního předmětu sociálních věd. Ačkoli společnost a její dějiny nemohou bez člověka existovat, domnívám se, že ústřední místo jeho jednání by mohlo zastínit otázky jistého „samovývoje“ lidských výtvorů, jež zároveň vytvářejí prostředí, v němž se konkrétně kulturně a historicky určený člověk musí pohybovat a které jej ovlivňuje. Je ovšem možné – a z některých formulací uváděných v knize to vyplývá – že moje námitka je pouze otázkou perspektivy.

Ivana Holzbachová

Isaiah Berlin: *Čtyři eseje o svobodě*, Praha: Prostor 1999, 332 s.

Nakladatelství Prostor vydalo jednu z významných prací britského historika filozofie a politického myslitele: čtyři eseje z padesátých let doplňuje obsáhlý úvod. V něm odpovídá Berlin na náměty, které se objevily v reakcích na tyto jeho práce a vysvětluje podrobněji své názory, zejména na ty, které se vztahují k druhému a třetímu eseji.

První esej *Politické ideje ve dvacátém století* Berlin napsal pro časopis *Foreign Affairs* u příležitosti „poloviny století“ v roce 1949. Zabývá se v něm především srovnáváním myšlení 19. a 20. století a v této souvislosti hlavně osudy liberalismu. Toto zamyšlení není samoúčelné. Jde mu o pochopení dějin a jeho proměny, které chápe jako proměny modelů, jejichž prostřednictvím vidíme minulou skutečnost. Pro 19. století byla podle něho významná velká osvobozovací hnutí – humanistický individualismus a romantický nacionalismus. I když se mezi sebou v mnohém lišila, věřila, že problémy jednotlivců a společnosti lze vyřešit tehdy, jestliže se silám rozumu a ctnosti podaří převážit nad nevědomostí a zkažeností. V tom se 19. století podstatně liší od století následujícího, které v lidské povaze odhaluje množství iracionálních prvků, a proto se domnívá, že lidé nejsou s to pochopit svou situaci a je třeba s nimi manipulovat.

Berlin na poměrně rozsáhlém prostoru rozebírá tuto situaci a hledá její příčiny. Upozorňuje v této souvislosti na to, že stále více lidí – a to i v západní Evropě – dává před svobodou přednost

stabilitě a jistotě. Je přitom pozoruhodné, že při hledání příčin tohoto jevu nebere v úvahu obě světové války, i když oblast, kde se podle jeho názoru tento trend projevuje méně (USA, Skandinávie, Britské společenství národů), je právě tou, na niž tyto války dolehly slaběji.

Berlin vidí nebezpečí v tom, co označuje jako současné nepřátelství k idejím, k tendenci dívat se na názorovou odlišnost jako na něco hrozivého a pokusit se pronásledovat odlišné ve snaze zajistit všem alespoň minimální bezpečí a blahobyť. Proti tomuto trendu, který se podle něj objevuje i v politice západních států, klade konstatování, že lidské cíle nemusí být vždy navzájem slučitelné. Je tedy nutno dělat kompromisy, uplatňovat osvědčenou skepsi, která umožní vytvořit prostor i pro dosažení osobních cílů jednotlivců a menšin, jejichž vkus a názory nemusí většina schvalovat.

Druhý esej *Historická nevyhnutelnost* z roku 1953 je věnován Comtovi a zabývá se důsledky deterministického pohledu na dějiny. Ty vidí Berlin především v potlačení hodnocení nejenom v dějinách, ale i v běžném životě, kam by takový přístup z chápání dějin nutně musel přejít. S potlačením hodnocení by se nutně muselo pojit i potlačení odpovědnosti, a to by mělo pro pojetí světa a lidské činnosti v něm nedozírné následky.

Berlin rozebírá filozofické názory zdůrazňující determinismus v dějinách a několikrát opakuje, že tyto názory nenacházejí uplatnění ani v běžném životě, ani v činnosti historiků. Přechází tak k problematice historické vědy a otázce hodnocení v ní. Odmítá myšlenku, že by historie mohla být nehodnotící. Ta podle jeho názoru vychází z falešné analogie s přírodními vědami. Berlin sám si není jist, zda historie je vědou. Rozhodně však není vědou podle vzoru exaktních věd. Na to je příliš svázána se všedním životem lidí a s jejich běžným vyjadřováním. Není v ní možné uplatňovat matematické modely a především: „Zobecnění prováděná historiky se od zobecnění prováděných vědci liší tím, že mravní, politická, estetická nebo (...) čistě historická hodnocení jsou v tématu vnitřně zakotvena a nejsou vůči němu (jako ve vědách) vnější“ (s. 183).

Berlin se domnívá, že snaha popřít hodnocení v historii je charakteristická pro dvě skupiny myslitelů: Jedni – deterministé – se domnívají, že o lidském konání víme velmi mnoho, takže je dovedeme vysvětlit pomocí kauzálních souvislostí a determinací; druzí – relativisté – si myslí, že víme příliš málo a nikdy se nedokážeme vmyslit a vcítit do postojů lidí jiných generací a jiných kultur. Především proti tomuto názoru staví své přesvědčení o tom, že existují jisté hodnoty, které jsou společné všem lidem a na jejichž základě lze jejich činům porozumět a posuzovat je.

Souhlasí s názorem, že v dějinách lze rozeznat objektivní struktury. Ty však je třeba chápat tak, aby byl ponechán prostor pro svobodu volby.

Berlin tu řeší otázku, která spojuje morální filozofii s filozofií dějin a která je bezesporu důležitá. Domnívám se však, že ji řeší způsobem, který do jisté míry v posledním eseji vytýká J. S. Millovi: Poukazuje na empirický přístup historiků a běžných lidí k problému a na důsledky, jaké by změna tohoto postoje měla pro naše jednání. Názory, které klade proti přehnaně deterministickému chápání dějin, jsou sice sympatické, ale nejsou podloženy ani pokusem o rozbor chodu dějin a stejně tak víra v jednotné lidské hodnoty v podstatě zůstává pouhou vírou.

Dva pojmy svobody je esej, který vznikl z přednášky pronesené v roce 1958. Berlin se v něm zabývá vztahem negativní a pozitivní svobody, a to ve vztahu k politické teorii, kterou ovšem chápe jako odvětví morální filozofie. Poukazuje na vztah mezi idejemi a politikou a upozorňuje na praktickou důležitost rozborů politických pojmů: „Je možné, že bez tlaku společenských sil politické ideje nikdy neobživnou, je však jisté, že pokud se tyto síly neodějí do idejí, zůstanou slepé a bezcílné“ (s. 217).

Negativní pojetí svobody podle Berlina vymezuje oblast svobody, pozitivní se ptá po zdrojích kontroly ve společnosti. Berlin poukazuje zejména na to, že zdůrazňování pozitivní svobody může ve skutečnosti podstatně omezit svobodu negativní, tj. svobodu jednotlivců dělat to, co chtějí. Neopírá, že omezení negativní svobody je nutné k tomu, aby se zajistila minimální společenská koordinace a bezpečí pro všechny lidi. Avšak každé rozhodnutí o tom, kam má společnost směřovat a které ideály uskutečňovat, má tendenci přerůst v politický směr, který negativní svobodu omezuje příliš. Takové rozhodnutí může být i rozhodnutím demokratickým. Stává se dokonce, že demokracie omezuje svobodu jednotlivců více než některé formy despotismu.

Berlin varuje před směřováním pojmů. Zejména touha po sebeuplatnění může vést k tomu, že právě uplatnění a ocenění společností je ztotožněno se svobodou. V souvislosti s politickým hnutím – např. utlačované národnosti nebo třídy za politické osvobození – to pak může být příčinou vzniku despotických vlád, které jsou však osvobozenou skupinou považovány za uskutečnění svobody.

V této souvislosti se Berlin vrací k myšlence plurality cílů a ideálů a k potřebě kompromisů. Kritizuje myšlenku, že všechny pozitivní ideály jsou slučitelné a že na tomto základě lze vybudovat harmonickou společnost. Tvrdí, že i pozitivní cíle se spolu mohou dostat do rozporu, a že právě proto nelze žádnému z nich dávat absolutní přednost. Chceme-li vybudovat vyváženou společnost – a to je, jak se zdá, i Berlinovým cílem, – musíme z některých svých přání ustoupit. Z tohoto hlediska si Berlin daleko více cení negativní svobody.

Poslední, relativně krátký, esej z roku 1959 se jmenuje *John Stuart Mill a životní cíle*. Je věnován stému výročí vydání Millovy práce *O svobodě*. Berlin se v něm zabývá hlavními myšlenkami Millovy knihy a opět se soustřeďuje na problematiku plurality. Opírá se o Millovu kritiku názoru, že svobodu druhých lze omezit proto, že existuje jen jediná správná odpověď na otázku, jak se má žít. Poukazuje na to, že Millova kritika má své slabé stránky, ale na druhé straně vyplývá z nitra Millovy osobnosti. Podle Berlina Mill celým svým životem tuto myšlenku naplňoval. Zdůrazňuje zejména jeho toleranci, která je spojena s odporem proti tolerovaným názorům.

Tento Millův postoj vyplýval podle Berlina z jeho pojetí člověka, jímž se podstatně lišil od názorů 18. století, v jehož duchu byl svým otcem vychován. Mill odmítá myšlenku jednotné a neměnné lidské přirozenosti ve prospěch představy člověka jako nezavršené bytosti, která se neustále sama vytváří a mění. Na rozdíl od našeho století však neodhadl sílu iracionálních momentů lidské povahy.

Berlin Milla hodnotí jako nepřilíš originálního myslitele, ale přesto myslitele živého i dnes právě díky svému zaujetí a pochybnostem.

Berlinovy *Čtyři eseje o svobodě* spojuje téma svobody, které autor ohledává z různých stran a zorných úhlů. Vždy však do popředí vystupují dvě v jeho pojetí těsně spojená hlediska – morální a politické a vždy postupuje stejnou metodou – zkoumá důsledky, k jakým by v praxi došlo při uplatňování analyzovaných názorů. To odpovídá jeho empirickým východiskům a ta jej nakonec také vedou k tomu, že dává přednost těm řešením, která vedou k pluralismu, kompromisům a vyvážené, avšak nikoli konformní společnosti. Právě proto je pro jeho pojetí lidské činnosti důležitá svoboda a s ní těsně související odpovědnost.

Ivana Holzbachová

Mircea Eliade: *Kováři a alchymisté*, Praha: Argo 2000, 158 s.

Mircea Eliade (1907-1986), původem rumunský historik náboženství, filosof a spisovatel, se ve svých religionistických pracích zaměřuje na dějiny náboženského myšlení a fenomenologicko-hermeneutickou analýzu mýtů a symbolů. Eliade nechápe dějiny náboženství jako historickou disciplínu, ale jako totální, resp. kreativní hermeneutiku (srv. „History of Religions and a New Humanism“, *History of Religions*, 1961, 1, s. 1-8; „A New Humanism“, in *The Quest: History and Meaning in Religion*, Chicago and London: The University of Chicago Press 1969, s. 1-11). Kreativita Eliadovy verze hermeneutiky náboženství se přitom nezakládá pouze na tezi, že každá interpretace vytváří nové hodnoty, ale též na vědomí toho, že mnohem spíše utváří člověka samotného. Celkový charakter díla a zájem o soteriologii je nepřehlédnutelný ve zpracování témat jako je jóga, šamanismus, alchymie.

V práci *Kováři a alchymisté* (v českém přetlumočení Jindřicha Vacka) sleduje Eliade vývoj několika symbolů a mytologií, jejichž prostřednictvím si člověk uvědomoval vlastní autonomnost a „stále větší zodpovědnost vůči Hmotě“ (s. 127). Interpretaci alchymie jako posvátné vědy zaklá-